

Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige

---

– en analyserande kunskapsöversikt

Martin Ericsson

Historiska institutionen vid Lunds universitet
Rapport till Forum för levande historia, 15 april 2016

Sammanfattning

Rapportens syfte, genomförande och avgränsningar

Rapportens syfte är att ta fram ett kunskapsunderlag om hur rasism och främlingsfientlighet har studerats inom svensk historisk forskning, och vilka resultat den forskningen har kommit fram till. I den här rapporten, som bygger på en inventering av det samlade forskningsläget om rasism och främlingsfientlighet i Sveriges förflutna, presenteras detta kunskapsunderlag.

Dels innehåller rapporten en framställning av den tidigare forskningens tillvägagångssätt och resultat, dels innehåller den en analyserande diskussion där olika termer, definitioner och tolkningar jämförs och problematiseras. Rapporten har ett genomgående intersektionalitetsperspektiv, där särskild uppmärksamhet ägnas åt hur rasism och främlingsfientlighet har samverkat med maktordningar som klass och kön. Inventeringen omfattar historiskt inriktade arbeten från flera vetenskapliga discipliner. I vissa fall har även journalistiska arbeten tagits med, om de håller hög kvalitet vad gäller källhänvisningar och bidrar med substantiell kunskap om ämnet. Rapporten behandlar med vissa undantag (främst vad gäller diskriminering mot samer och romer/resande) främst tidsperioden ca 1700–1990, och det faktum att en stor del av det svenska forskningsläget rör perioden ca 1900–1945 avspeglas i rapporten.

Rapportens begränsar sig till just rasism och främlingsfientlighet, medan närliggande fenomen som exempelvis nationalism inte tas upp. Exakt vad som ska räknas som ”forskning om rasism och främlingsfientlighet” är dock inte självklart. I rapporten tas givetvis sådan forskning med som använt dessa begrepp. Men rapporten inkluderar också sådan forskning som, utan att nödvändigtvis använda dessa

termer, behandlar diskriminering samt negativa eller stereotypa uttalanden om människor grundade på föreställningar om nationalitet, ”ras” eller etnisk kultur. En svår fråga gäller om fientlighet riktad mot religiösa grupper bör räknas in. Religionskritik kan inte automatiskt betraktas som rasism eller främlingsfientlighet. Samtidigt är det uppenbart att mycket fientlighet mot religiösa grupper i praktiken ofta samverkar med föreställningar om biologisk ”ras”, nationalitet och etnicitet på ett sätt som gör att de kan kopplas till fenomen som rasism och främlingsfientlighet.

Vilka generella begrepp har forskarna använt?

Någon konsensusuppfattning om vilka generella begrepp som bör användas, och hur de bör förstås, finns inte inom fältet. Men det går att se vissa tendenser. För det första är det påfallande ovanligt att svenska historiskt inriktade forskare alls använder begreppen ”rasism” och ”främlingsfientlighet” som analysverktyg. För det andra används termerna, när de används, relativt ofta utan att deras innebörd definieras. För det tredje är de definitioner som görs av termen rasism ofta snäva, och innebär att tämligen få fenomen alls kan räknas som rasism. För det fjärde har definitionerna i stort sett alltid gjorts utan att forskarna inspirerats av, eller gått i dialog med, den omfattande forskning om begreppet som finns inom samhällsvetenskaperna. Först under de allra senaste åren har vissa teoretiska begrepp från det internationella samhällsvetenskapliga forskningsläget börjat prövas av historiskt inriktade forskare i Sverige: ”institutionell diskriminering”, ”strukturell rasism” och ”rasifiering” är några få exempel.

De teoretiska termer som trots allt främst har använts är ”främlingsfientlighet” och ”rasism”. Det

närliggande begreppet "xenofobi" har förekommit ett fåtal gånger, men utsatts för starka invändningar: kritikerna menar att ordledet "-fobi" leder tankarna till individuella sjukdomstillstånd istället för till de samhällsförhållanden som möjliggör diskriminering. Termen "främlingsfientlighet" har, de gånger det använts, ofta fått avse en bred form av konstruktion av föreställningar om etniska gruppers egenskaper och annorlundahet. Men också detta begrepp har mött kritik, exempelvis att det riskerar att cementera föreställningen att vissa grupper är "främlingar".

"Rasism" har generellt använts i en betydligt snävare mening än "främlingsfientlighet". De snäva definitionerna är alla idéhistoriskt eller diskursivt inriktade, och med rasism menas i första hand explicit uttalade idéer medan praktiker och strukturer generellt inte nämns. De innehåller också antagandet att rasism förutsätter att mänskligheten delas in i "raser" eller på grundval av utseende och biologiskt arv, vilket utelämnar diskriminering och föreställningar som grundar sig på idéer om "kultur" eller religion.

Snäva definitioner gör att begreppet "rasism" inte sväller ut och blir alltför spretigt. Det blir också lättare att urskilja historiska brott mellan exempelvis föreställningar om "kultur" och biologiska föreställningar om "ras". Men de har också problem som bör diskuteras. De leder exempelvis till att uttalanden och fenomen som i dagens samhällsdebatt och inom samhällsvetenskaperna mycket väl skulle kunna kallas rasistiska inte betecknas på detta sätt.

Antisemitism

De första ansatserna till forskning om den svenska antisemitismens historia togs redan under 1920-talet, men det är framförallt under de senaste trettio åren som en större mängd forskning har producerats och fältet är idag väletablerat inom svensk historieforskning.

Hur termen "antisemitism" ska definieras är dock allt annat än självklart. Inom äldre forskningen var det ovanligt med explicita definitioner, men implicit användes den ofta snävt och reserverades för att beskriva politiska kampanjer där diskriminering av judar var ett uttalat mål. Först från ca 1985 började forskarna att förankra sina studier i internationell teoribildning och först nu började termen diskuteras på ett mer uttömmande sätt. Ett gemensamt drag i de senaste decenniernas forskning är att termen definieras på ett relativt brett sätt och i hög utsträckning fokuserar på idéer, föreställningar och kulturella representationer. Antisemitism ses då som en struktur av fientliga föreställningar om judar som grupp som kan ta sig uttryck både i uttalade idéer, kulturella representationer, diskriminering eller i våld. Vissa forskare vill göra definitionerna ännu bredare, och anser att stereotypa bilder av judar bör kunna räknas som antisemitism även om de inte är direkt fientliga. Andra forskare har tvärtom menat att definitionerna blivit för breda. Vissa har valt att använda termen "allosemitism" för att beteckna icke-fientliga men fördomsfulla uttalanden om judar.

Perioden före ca 1850 är fortfarande i stort sett endast studerad i äldre forskning. Den visar att judar visserligen flyttade till Sverige redan under 1500- och 1600-talen, men då var villkoret att de lät döpa sig som kristna. Först vid 1700-talets slut blev det möjligt för vissa judar att under starkt villkorade former leva i Sverige och utöva sin judiska religion. Reformerna hade inget att göra med religiös tolerans utan drevs fram av kungamakten av ekonomiska skäl. Reformerna mötte motstånd i tidningsdebatten och redan då förekom antisemitiska föreställningar som sedan har varit mycket sega, exempelvis tanken att judar ägnar sig åt internationella konspirationer och hotar att ta över ekonomin.

Villkoren för judiska migranter fastställdes i det starkt diskriminerande så kallade "judereglementet" 1782. Exempelvis tilläts judar bara att bo i vissa städer, de var inte valbara till några politiska poster och

saknade all rösträtt, de fick inte utöva näringar som konkurrerade med skråhantverket, de fick bara gifta sig med andra judar och var tvungna att underhålla sina egna fattiga (men skulle betala samma skatter som andra). Gradvis gjordes allt fler undantag från reglementet, som 1838 avskaffades av regeringen. Det innebar inte att judar fick samma rättigheter som andra, men den ekonomiska diskrimineringen mildrades. Avskaffandet mötte protester, framförallt från städernas borgerskap. Eventuellt spelade också det antisemitiska motståndet en roll för det våld som riktades mot vissa judiska stockholmsfamiljer samt mot Stockholms synagoga vid några tillfällen i samband med andra politiska protester under åren 1838–52. Det råder dock ingen konsensus om hur stor roll antisemitismen spelade vid dessa händelser och här finns utrymme för fördjupad forskning.

Den stora emancipationen för judar med svenskt medborgarskap ägde rum under 1800-talets andra hälft, då gruppen gradvis fick nästan samma rättigheter som andra medborgare. Men forskningen har uppmärksammat att emancipationen endast omfattade judar med medborgarskap. Under 1800-talets sista decennier skedde en ny immigration till Sverige av judar från Östeuropa, och dessa utsattes för starka antisemitiska föreställningar i den allmänna debatten och för direkt diskriminering i myndighetsutövningen exempelvis då de ansökte om att få bli svenska medborgare. Vissa städer agerade också för att begränsa bosättning av de nya migranterna, och när riksdagen under 1880-talet beslöt att endast svenska medborgare skulle få bedriva gårdfarihandel var det en åtgärd riktad direkt mot denna grupp.

En stor del av de senaste decenniernas forskning har behandlat de seglivade kulturella representationer av judar som har förekommit i skämtpress, litteratur och på film under de senaste ca 175 åren. Redan i 1850-talets politiska satirteckningar framställdes judar som kroknästa, fula, illojala och besatta av tanken på att tjäna pengar. Samma stereotyper fördes vidare i den skämtpress som nådde stora

läsarskaror ca 1870–1930, och var flitigt förekommande även i svenska spelfilmer under 1920- och 1930-talen. Liknande stereotyper drabbade också flera enskilda judiska kulturutövare som konstnären Isaac Grünewald, litteraturkritikern Oscar Levertin och tonsättaren Moses Pergament. Bilderna av judar visar så stark tidsmässig kontinuitet att vissa forskare menar att det rådde en ”hegemonisk” antisemitism i Sverige vid denna tid, alternativt att det förekom ett ”antisemitiskt bakgrundsbrus”.

Kulturell antisemitism förekom också i andra delar av Europa vid samma tid, där det dessutom organiserades politiska rörelser med antisemitisk diskriminering som mål. Den sortens organisationsbyggande rön te relativt liten framgång i Sverige, även om flera försök gjordes. Vissa protektionistiska organisationer och sammanslutningar av köpmän förde fram krav på begränsade rättigheter för judar. Mer uttalade kampanjer bedrevs av organisationer som *Svenska antisemitiska föreningen* under 1920-talet, liksom av skriftställaren Elof Eriksson som under mellankrigstiden gav ut den starkt antisemitiska tidningen *Nationen*.

Utifrån den forskning som hittills producerats går det att göra vissa observationer av mer generell karaktär. Den första handlar om den starka kontinuiteten i flera antisemitiska idéer och föreställningar, exempelvis att judar strävar efter att kontrollera Sveriges ekonomi och att judar ingår i en internationell konspiration. Den andra är att samtidigt som dessa föreställningar har visat stark kontinuitet har de också varit elastiska. Judar har på ett motsägelsefullt sätt getts skulden för högst olika fenomen. Från vänster har judar stundtals anklagats för att vara giriga kapitalister, och inom vissa delar av den revolutionära vänstern har antisemitiska föreställningar färgat av sig på den politiska kritiken mot staten Israels agerande i Palestinakonflikten (hur mycket och på vilket sätt har dock varit en omdebatterad fråga). Från höger har judar tvärtom anklagats för att ligga bakom både kommunismen och arbetarrörelsen i allmänhet.

Från kulturkonservativt håll har judar getts skulden för en rad ”moderna” fenomen: allt från jazzmusiken till en friare syn på sexualitet.

Den tredje observationen rör antisemitismens idémässiga grunder. Flera forskare har påpekat att det under 1800-talet växte fram idéer om att mänskligheten kunde delas in i biologiska ”raser” med ärftliga mentala egenskaper. Den biologiska rasismen påverkade antisemitismen, men utan att det går att peka på en viss tidpunkt när en religiöst och socialt grundad antisemitism ersattes av en ”biologisk”. Tvärtom har vissa forskare påpekat att det fanns idéer om att judar hade ärftliga egenskaper redan under 1700-talet, samt att en religiöst legitimerad antisemitism förekom också under 1900-talet. Antisemitismen påverkades av den biologiska rasismen men var aldrig beroende av den, och är det inte heller idag.

Det svenska samhället och samerna

Utifrån ett idag omfattande forskningsläge kan rapporten konstatera att kontakter mellan samerna och den svenska statsmakten har förekommit länge. Redan under 1500-talet var stora delar av Sápmi relativt väl integrerat i det svenska skatteväsendet och det juridiska systemet. De första stora försöken att påverka samernas interna angelägenheter skedde däremot först under 1600-talet. Nu inriktade den kristna, fundamentalistiska svenska statsmakten sina ansträngningar på att hindra samer från att utöva vad som uppfattades som hedniska religiösa seder, exempelvis bruket av trummor (goavddis) och offrandet vid s.k. seitar, och statsmakten inledde vad som i forskningen har beskrivits som ett tvångskristnande där samiska religiösa föremål förstördes eller beslagtogs. Vid samma tid inleddes även de första ekonomiska inträngen i Sápmi i syfte att starta gruvbrytning.

Under 1700-talet inleddes en ekonomisk process som innebar att staten ytterligare begränsade samer-

nas tillgång till naturresurser. De samer som betalade skatt hade då sedan länge ägt så kallade ”lappskatte-land”, och deras rätt till dessa upprätthölls av svenska domstolar. Nu började dock länsstyrelserna att utan rättslig grund omdefiniera ”lappskatte-land” som kronojord. Det innebar att staten tog ifrån samerna äganderätten till dessa territorier, och att staten kunde låta icke-samer uppföra fastigheter på jorden.

Att de ekonomiska inträngen innebar ett problem för samerna observerades redan vid 1800-talets mitt. Vid denna tid började grunden för en sammanhållen samepolitik läggas av riksdag och regering. Den förblev i sina huvuddrag intakt fram till 1900-talets mitt och fick omfattande konsekvenser. Den tillkom delvis i syfte att ”skydda” de svenska samerna. Men den var starkt villkorad, innebar i praktiken etnisk diskriminering och ”skyddet” var bara till för människor som den svenska statsmakten uppfattade som ”riktiga” samer. Politiken var påverkad av biologiska idéer om samers ”ras”-egenskaper, även om svenska forskare har betonat dessa idéers vikt olika. Politiken benämns ofta som ”lapp-ska-vara-lapp-politiken”, efter ett dåtida uttryck. Den byggde på bilden av samerna som ett exotiskt folkslag som inte skulle klara av mötet med den ”överlägsna” svenska kulturen.

Grunden för politiken var uppfattningen att den enda verksamhet som samer var lämpade att utföra var nomadiserande renskötsel, och att det bara var rensköttande fjällsamer som skulle räknas som ”riktiga” samer. Det innebar att de samer som livnärde sig genom andra verksamheter aldrig erkändes som samer och inte fick del av de sär rättigheter som infördes under decennierna runt sekelskiftet 1900, främst då bestämmelsen att det endast var samer som hade rätt att bedriva renskötsel. Deltagarna i den samepolitiska debatten – en debatt där samer själva inte sågs som önskvärda aktörer – var nämligen oroade för att alltför få samer valde renskötsel som näringsgren. Framförallt fruktade många att samerna hade

för mycket kontakt med ”civilisationen” och därför lockades iväg från renskötelsen. Om de icke-renskötande samerna drabbades av osynliggörande, drabbades de renskötande istället av flera politiska beslut som syftade till att åstadkomma etnisk segregering: renskötande samer skulle hindras från att ha alltför mycket kontakt med det svenska samhället. Diskrimineringen tog sig flera uttryck, men det är framförallt två som har blivit särskilt uppmärksammade: skolpolitiken och bostadspolitikerna.

Med start under 1910-talet infördes ”nomadskolan”, en skolform avsedd endast för barn till samer som var nomadiserande renskötare. Målet var att förmå barnen att fortsätta den renskötelse som föräldrarna bedrev, och därför utformades skolan så att barnen inte vandes vid ett alltför ”bekvämt” liv. Lokalförhållandena var också ofta spartanska, inte minst i de så kallade ”hushållskåtor” där barnen bodde under internatliknande förhållanden. Barnen fick också mindre undervisning i de ämnen som andra svenska barn hade rätt till. Nomadskolan reformerades kraftigt under 1950-talet men blev inte en helt frivillig skolform förrän 1962.

Inom bostadspolitikerna vidtog statsmakten flera åtgärder för att hindra renskötande fjällsamer från att skaffa fasta bostäder med hög materiell standard. 1886 års renbeteslag gav statliga tjänstemän stor makt att neka renskötande samer tillstånd att uppföra fasta byggnader och till och med att bestämma var olika renskötargrupper fick vistas, åtgärder som vissa forskare har beskrivit som tvångsflyttning. Inte förrän 1950 fick samer rätt till egnahems lån för att uppföra bostäder på renbetesmark, och först 1959 fick de rätt till bostadsbidrag.

Det finns idag en stor och växande vetenskaplig produktion om dessa diskriminerande beslut och om intrången i Sápmi från 1600-talet och framåt. Hur statens åtgärder ska tolkas har det dock förts många diskussioner om. En omdebatterad fråga är med vilka termer den segregering som politikerna under perioden ca 1850–1950 bör beskrivas. Från

1970-talet och fram till millennieskiftet beskrevs den ofta som ”socialdarwinistisk”, en term som de flesta forskare idag har övergett. Flera forskare har därefter valt att beteckna den som ”rasistisk”, och begreppet rasism har kanske haft en större analytisk användning i forskningen om samepolitiken än i något annat fält som tas upp i denna rapport. Särskilt har då förekomsten av biologiska ras-argument i motiven till nomadskolans införande betonats. Andra forskare har framhållit uttalanden som beskrev samerna som en ”kultur” snarare än som en oföränderlig ”ras”. De flesta betonar dock att både ”ras”- och ”kultur”-argument var viktiga.

En annan fråga är i vilken mån intrången i Sápmi kan beskrivas som utslag av svensk kolonialism. De forskare som företräder en sådan uppfattning betonar att kolonialism då måste definieras brett: samepolitiken byggde inte på militära erövringståg på främmande kontinenter, men den hade koloniala drag i den meningen att en starkare part försökte förändra en svagare parts interna religiösa, kulturella, ekonomiska och sociala förhållanden.

Rapporten konstaterar också att samepolitikens historia visar i vilken hög grad som makten att definiera och benämna en grupp påverkar utformningen av diskriminerande politik. Samepolitiken riktades länge mot de grupper som staten ansåg var ”riktiga” samer, eller ”lappar” med dåtidens terminologi, och staten erkände därmed endast renskötande fjällsamer som ”äkta”. Men många samer har levt på andra sätt, och en konsekvens av den svenska samepolitiken var att de osynliggjordes.

Diskriminering av romer och resande

Grupper av romer och resande har funnits i Sverige sedan 1500-talet, och har sedan dess utsatts för olika former av diskriminering. Det är emellertid fenomen som har rönt större vetenskapligt intresse först under de senaste ca femton åren. Den forskning som därefter har producerats har tvingats att

hantera vissa terminologiska problem. ”Rom” och ”resande” är förhållandevis moderna beteckningar som människor använder för att beskriva sin egen identitet. I historiska källor, som oftast har skapats av myndigheterna, förekommer istället de nedsättande orden ”zigenare” och ”tattare”. Forskningen är relativt överens om att termerna rom/resande respektive ”zigenare”/”tattare” inte nödvändigtvis alltid har samma innebörd. Myndigheterna kunde exempelvis peka ut vissa familjer som ”tattare” utan att de för den skull måste ha identifierat sig som resande. Vissa forskare har valt att översätta källornas nedsättande ord med rom/resande i syfte att undvika att föra vidare ett rasistiskt språkbruk. Andra har valt att istället skriva exempelvis ”människor som pekades ut som zigenare” för att betona att de studerar samhällets diskriminering och inte gruppens etniska självbenämning.

Diskussioner har också förts om möjligheten att införa en samlande teoretisk beteckning för denna diskriminering, exempelvis genom termen ”antiziganism”. Termen syftar till att uppmärksamma likheter och kontinuiteter i samhällets föreställningar om romska- och resandegrupper. Den har dock inte nått allmän acceptans: argument mot den är att kontinuiteten betonas på bekostnad av olikheter och förändring, samt att grupper som benämndes ”zigenare” respektive ”tattare” under vissa perioder sågs som distinkt olika av myndigheterna och att suffixet ”-ziganism” inte fångar detta förhållande.

Rapporten konstaterar att vi idag vet en hel del om samhällets bemötande av romska- och resandegrupper. Under 1500- och 1600-talen var påbuden ofta motsägelsefulla och det är svårt att tala om en samlad politik. De flesta åtgärderna syftade till att driva ut kringresande familjer ur Sverige, vilket blev svårare då allt fler personer ur grupperna var födda i Sverige och inte kunde förvisas till något annat land. Familjerna nekades också dop och begravning i kyrkan. Under andra halvan av 1600-talet ersattes den exkluderande politiken gradvis av en integrerings-

politik: dopförbudet togs bort och staten använde män ur grupperna som soldater. Under 1700-talet fick flera familjer lagligt stöd att bosätta sig i städer och idka vissa former av handel och hantverk. Integreringen var dock villkorad och flera människor ur grupperna dömdes även till tvångsarbete.

På lokal nivå fortsatte dock exkluderingen. Redan under 1700-talet utfärdade vissa socknar förbud för invånarna att låta ”tattare” eller ”zigenare” övernatta på sina gårdar, och runt sekelskiftet 1900 utfärdades sådana förbud i flera delar av Sverige. Vid 1900-talets början använde vissa landsbygdskommuner skattepengar för att köpa upp hus som romer och resande annars hade flyttat in i. Efter andra världskriget försökte många kommuner hindra svenska romer från att bli bofasta genom att försvåra deras folkbokföring, och vissa kommuner var delaktiga i avhysningar av romska boplatser. Sammantaget har forskningen visat på en mycket lång tradition av kommunal exkludering gentemot romer och resande som har uppenbara likheter med de avhysningar som svenska kommuner med statens stöd genomför mot romska grupper också idag. Exkluderingen har också inbegripit våld. Under perioden ca 1870–1955 förekom det vid upprepade tillfällen att lokalbefolkning beväpnade sig och misshandlade romska- och resandefamiljer och drev ut dem från bygden. Jönköpingskravallerna 1948 är kanske det mest kända, men inte det enda exemplet.

Vid 1800-talets slut uppstod en nationell politisk debatt om vilka åtgärder samhället borde vidta mot romer och resande. I debatten, som ofta kallades för ”zigenarfrågan” respektive ”tattarfrågan”, kritiserades nu den lokala exkluderingen. Istället förespråkade präster och liberala socialpolitiker tvångsassimilering, bland annat genom förslag om att systematiskt tvångsomhändertaga alla barn ur ”tattarfamiljer”. Snart växte det också fram biologiska idéer om att ”zigenare” och ”tattare” var ”raser” med oföränderliga egenskaper.

Forskningen har särskilt framhållit de förslag

som presenterades 1923 av den statliga "Fattigvårdslagstiftningskommittén", som hade i uppdrag att yttra sig om "tattarfrågan" och "zigenarfrågan". Med inspiration av liknande verksamheter i Norge föreslog kommittén att staten borde understödja privata föreningar som åtog sig att driva barnhem för "tattares" barn. Några sådana föreningar kom dock aldrig till stånd, trots att försök gjordes under 1920-talet. I "zigenarfrågan" föreslog kommittén inga tvångsassimileringsåtgärder. Istället borde staten försvåra gruppens rörlighet så pass mycket att de valde att lämna landet. Att kommittén ska ha infört en regel om att romska familjer endast fick vistas tre veckor i samma kommun – en uppgift som förekommer i vissa nutida statliga utredningar – har däremot inget stöd i forskningen och har inte be- lagts empiriskt.

Under åren ca 1920–45 kom debatten alltmer att präglas av "ras"-argument. Flera aktörer, däribland Socialstyrelsen, förespråkade nu en aktiv steriliseringspolitik gentemot framförallt de familjer som ansågs vara "tattare". Exakt hur många romer och resande som steriliserades med stöd av 1935 och 1941 års steriliseringslag samt 1938 års abortlag är inte känt, och frågan är förvånansvärt lite utforskad. Hittills har endast stickprovskontroller och statistiska uppskattningar utförts, och här finns utrymme för mer forskning. Inte heller råder någon konsensus om i vilken mån det går att tala om en "systematisk" eller "riktad" steriliseringspolitik mot romer och resande. Lagarna innehöll inga skrivningar om att etnicitet eller "ras" kunde läggas till grund för en sterilisering, men samtidigt var lagtexterna så vaga att de gav utrymme för stort godtycke i tillämpningen. Många romer och resande har även vittnat om att de som barn utsatts för omhändertaganden av socialtjänsten, men det saknas systematisk forskning om ämnet.

1942–44 utreddes "tattarfrågan" och "zigenarfrågan" intensivt av Socialstyrelsen, som dock aldrig lyckades konstruera fungerande kriterier för vem

som egentligen skulle räknas som "tattare" – trots att myndigheten anlidade Rasbiologiska institutet i Uppsala för att under tvångsliknande former genomföra rasbiologiska mätningar av 117 personer, däribland flera barn. Därefter började "tattarfrågan" blekna bort som ett nationellt politiskt projekt och de statliga myndigheternas intresse gick allt mer över till "zigenarfrågan".

Efter 1945 inleddes flera program för att åstadkomma att svenska romer fick rätt till elementär skolgång och bostad, vilket ofta motarbetades av kommunala myndigheter. Längre fördes en debatt om romska barn alls var lämpade att gå i samma folkskolor som andra barn, och rätten till utbildning var aldrig självklar. Avgörande steg togs inte förrän under 1960- och 1970-talen, efter krav från romernas egen medborgarrättsrörelse som växte fram.

Redan Fattigvårdslagstiftningskommittén hade genomfört en riksomfattande "inventering" av antalet "zigenare" och "tattare". Det blev startskottet till en lång svensk tradition av personregistreringar av romer och resande: rapporten konstaterar att Skånepolisens olagliga register som avslöjades 2013 bara är ett i raden. Under 1930- och 1940-talen skapade kommunala myndigheter i Malmö, Göteborg och Jönköping flera register över "tattarfamiljer". I samband med Socialstyrelsens utredning 1942–44 lades också omfattande register över grupperna upp. Den statliga så kallade "zigenarutredningen" skapade egna register vid 1950-talets mitt. Vid ungefär samma tid skapades även den så kallade "zigenarsektionen" inom Stockholms stads socialtjänst, som under åren 1958–92 lade upp akter över i stort sett alla romer som fötts i Stockholm 1881–1980. Alla dessa register har skett utan de registrerades medgivande och har innehållit känsliga personuppgifter.

Hur denna långa, diskriminerande politik ska kontextualiseras har det förts fram flera förslag om. Vissa forskare har betonat statens betydelse, andra har betonat kommunala myndigheter och lokalsamhällets roll. Vissa forskare har relaterat framväxten

av en nationell debatt om ”tattarfrågan” och ”zigenarfrågan” till 1800-talets etniska nationalism, till sekelskiftets liberala socialpolitik eller till 1930-talets så kallade ”folkhemspolitik”. Andra har velat se ännu längre kontinuiteter och relaterat politiken till en tradition av åtgärder mot kringresande familjer som går att urskilja redan i 1500- och 1600-talens politik mot grupper som ansågs vara lösdrivare. Forskarna har också gjort olika tolkningar av ”ras”-argumentens betydelse i ”tattarfrågan” och ”zigenarfrågan” från ca 1900 och framåt (exakt när idéerna slog igenom är i sig en omdebatterad fråga). Att sådana idéer förekom och ibland dominerade debatten står klart, men forskningen har också visat att diskriminering har förekommit under perioder då grupperna inte primärt beskrevs som biologiska ”raser”.

Under de senaste åren går det att se ett ökat intresse för transnationella analyser av forskningsfältet. Flera forskare har betonat att politiska åtgärder mot kringresande grupper genomförts i våra nordiska grannländer vid ungefär samma tid som i Sverige, samt att svenska aktörer ofta var medvetna om dessa åtgärder och dessutom inspirerades av dem.

Diskriminering mot finska migranter samt talare av meänkieli

Finska och meänkieli är nationella minoritetsspråk i dagens Sverige. Till skillnad från de andra nationella minoriteterna finns det dock relativt lite forskning om hur finska- och meänkielitalare har behandlats i Sveriges förflutna. Rapporten konstaterar att det här finns utrymme för mer forskning. Utifrån den forskning som finns framgår det dock att svensk spelfilm under första halvan av 1900-talet innehöll stereotypa framställningar av finnar, liksom att finska arbetskraftsmigranter vid seklets mitt ibland bemöttes på ett nedvärderande sätt i lokalsamhället. Forskningen visar också att den meänkielitalande befolkningen i Tornedalen vis sekelskiftet 1900 ibland beskrevs som ”degenererad” och rasbiologiskt

underlägsen av svenskspråkiga debattörer. Statens politik i Tornedalen har beskrivits som en försvenskningspolitik, som främst kom till uttryck inom skolväsendet och som syftade till att tränga undan meänkielin som språk. Bland annat inrättades så kallade arbetsstugor för Tornedalens barn, formellt frivilliga men i praktiken obligatoriska. I arbetsstugorna, som drevs av privata organisationer, var det förbjudet att tala meänkieli. Verksamheten blev mindre intensiv efter 1930-talet men lades inte ner förrän i början av 1950-talet.

Islamofobi

I vår egen tid förekommer fientliga attityder och diskriminering mot svenska muslimer, eller mot svenskar som i den rasistiska retoriken kopplas samman med Islam. Detta innebär något mer än ”bara” religionskritik, eftersom attityderna kopplas samman med rasistiska föreställningar om ”araber”, ”terrorism” och liknande. Diskrimineringen betecknas ibland som ”islamofobi”, en term som används också i rapporten. Även om termen sällan har använts inom historieforskningen, finns det en del forskning som visar att dagens stereotypa bilder av muslimer har långa kopplingar bakåt i historien, och att dagens islamofobi alltså inte har uppstått ur ett vakuum. Rapporten konstaterar dock att detta är ett fält där mycket återstår att utforska. Det kan bland annat konstateras att islamofobiska föreställningar har funnits i Sverige långt innan landet haft någon muslimsk befolkning. Ytterst uppstod de i en kristen religiös kontext, och i 1600-talets fundamentalistiska Sverige beskrevs Islam som en fanatisk religion som strävade efter att utrota kristendomen. Bilderna av muslimer som grymma och fanatiska fördes sedan vidare till mer sekulariserade tider. De fanns i den svenska skämtpressen vid sekelskiftet 1900, samt i uppslagsverk och läroböcker. Där kompletterades de med kategoriska uttalanden om att Islam var en kvinnoförtryckande religion

som försökte erövra världen genom våld och terror. I alla dessa sammanhang är det svårt att dra exakta gränser mellan fenomen som islamofobi och orientalism, eftersom muslimer ofta kopplades samman med mer generella, stereotypa bilder av "Orienten" och (framförallt arabiska) "orientaler".

Någon egentlig muslimsk befolkning har Sverige haft först efter andra världskriget. Samtidshistoriskt inriktade forskare har visat att det visserligen funnits främlingsfientlighet i Sverige ända sedan dess, men att det var först vid 1980-talets slut som just muslimer började pekats ut som ett särskilt "hot" i samhällsdebatten. Sedan dess har Islam framställts som ett hot mot "svenska" värden och mot jämställdhet samt förknippats med terrorism och religiös fanatism. Rapporten konstaterar att dessa föreställningar har lång historisk kontinuitet, i Sverige såväl som övriga Europa.

Sveriges deltagande i kolonialism och slavhandel

Under flera hundra år var Sverige en kolonialmakt som deltog aktivt i slavhandel, om än i relativt liten skala. Att så är fallet har varit känt sedan länge, men det är först sedan millennieskiftet som ämnet har börjat generera mycket forskning och idag är det ett snabbt växande forskningsfält.

Den första kolonin var Nya Sverige som grundades 1638 på den nordamerikanska östkusten. Projektet varade bara några decennier och var föga framgångsrikt. I äldre historieskrivning framhålls Nya Sverige ibland som ett ovanligt fredligt kolonialt projekt. Kolonisterna begick inga massakrer och bedrev inga militära erövringståg. Som svenska forskare nu har visat var detta dock främst ett resultat av att målet med kolonin uteslutande var handelsekonomiskt och att den underfinansierade kolonin befann sig i ett utsatt militärt läge. Något senare etablerades en kortvarig handelsstation i nuvarande Ghana, kallad Cabo Corso, som Svenska

Afrikakompaniet använde bland annat för att handla med slavar. Det var starten på en svenskflaggad slavhandel som ägde rum under nästan tvåhundra år och omfattade transatlantisk slavhandel såväl som slavhandel på medelhavet.

Sveriges mest långvariga koloni var ön S:t Barthélemy i Karibiska havet, i svensk besittning 1784–1878. Staden Gustavia på ön var vid sekelskiftet 1800 en viktig bas för den svenskflaggade slavhandeln, men användes också som transitohamn för slavhandlare från andra länder. Att exakt avgöra slavhandelns omfattning på S:t Barthélemy är svårt, men den senaste beräkningen har kommit fram till att minst 87 slavskepp lade ut från Gustavia under åren 1785–1829 (varav 37 svenskflaggade) och att antalet slavar på dessa skepp var minst 7370. Först under 1830-talet stoppades slavhandeln. Men slaveri var också tillåtet på S:t Barthélemy, och understöddes aktivt av den svenska kolonialförvaltningen och straffen mot slavar som gjorde motstånd mot sina ägare var ytterst grymma. Toppåret 1812 fanns drygt 2400 slavar på ön. Slaveriet på ön avskaffades först 1847.

Fler kolonier hade inte Sverige. Däremot deltog flera svenskar individuellt i exempelvis kolonialförvaltningen i Belgiska Kongo. Flera forskare har också studerat hur svenska upptäckstresanden, missionärer och andra resenärer betraktade människor i Afrika och Asien med koloniala blickar: den vita europeiska "civilisationen" beskrevs konsekvent som överlägsen de afrikanska och asiatiska samhällen som resenärerna kom till.

Afrofobi

Människor med svart hudfärg har levt i Sverige under flera hundra år. En del kom hit under kidnappingsliknande förhållanden under 1700-talet, andra kom frivilligt under 1800-talet. Ändå är den historiska forskningen om det svenska samhällets attityder till människor med svart hudfärg mycket

liten och det finns stort utrymme för mer forskning. Inom samhällsvetenskapen är ämnet mer dynamiskt. Där benämns den rasism som drabbat svarta människor stundtals som ”afrofobi”, en term som också används i rapporten.

Utifrån den forskning som trots allt bedrivits kan rapporten konstatera att de bilder av svarta människor som florerat i Sverige, framförallt ca 1850–1950, byggde på extremt nedsättande och grova stereotyper och ofta var starkt påverkade av biologiska ”ras”-idéer. Bilderna var delvis ett resultat av kolonialismen, men användes också för att legitimera kolonialt förtryck. De fanns inom flera medier och kulturgener, exempelvis i skolans geografiläroböcker, i barnlitteratur, i 1920-talets stumfilm och filmdokumentärer och musikjournalistik. De beskrev svarta människor (särskilt då med afrikanskt ursprung) som barnsliga, fega, irrationella, lata och dumma – egenskaper som ofta påstods bero på medfödda ”ras”-egenskaper. De vita européernas makt beskrevs stundtals som nödvändig för att ”fostra” Afrikas folk till lydnad och ”civilisation”. Inte förrän under 1950- och 1960-talen började dessa bilder utmanas på ett mer genomgripande sätt, dock utan att helt försvinna.

Myten om den generösa flyktingpolitiken

Sverige framställs ofta som ett land med en generös migrations- och asylpolitik, baserad på internationell solidaritet och idéer om mänskliga rättigheter. Rapporten konstaterar att den historiska forskningen ger föga stöd för en sådan bild. Forskningen beskriver snarare en svensk migrations- och flyktingpolitik som i långa perioder har varit ytterst restriktiv, som ibland har varit influerad av explicita ”ras”-föreställningar och där flyktingar påfallande ofta har utmålats som ett hot mot den svenska välfärden eller mot den ”svenska” kulturen.

Under åren 1860–1914 råde passfrihet och det fanns i princip inga hinder för att ta sig in i Sverige. Däremot kunde staten utvisa människor som inte var svenska medborgare. Utvisningsrätten användes ganska ofta, och forskningen har visat att under decennierna runt sekelskiftet 1900 piskades hätska främlingsfientliga stämningar upp mot särskilt utsatta migrantgrupper, exempelvis mot judiska migranter från Östeuropa. Andra grupper som utpekades som ett hot mot det svenska samhället var fattiga ryska migranter från Novgorodområdet, kristna armenier och migranter från södra Italien. Först 1914 antog riksdagen en genomarbetad utvisningslag, efter en debatt där både antisemitiska argument och arbetsmarknadspolitiska motiv förekom. Utvisningslagen innehöll dessutom den kanske enskilt mest etniskt diskriminerande lagparagrafen i modern svensk historia: all invandring av ”zigenare” förbjöds. Förbudet togs bort först 1954. Mer omfattande migrationspolitiska lagar antogs 1927 och 1937, och i den liberala regeringens proposition som låg till grund för 1927 års lag betonades (vid sidan av arbetsmarknadsmotiven) explicita ”ras”-argument.

Under 1930-talet började flyktingar från Nazityskland att söka sig till Sverige för att få en fristad, särskilt efter Novemberpogromen 1938. De möttes av aggressiva opinionskampanjer, organiserade bland annat av studentkåren i Uppsala och Lund, som protesterade mot varje tanke på att ta emot judiska flyktingar. Dessa kampanjer har ägnats mycket uppmärksamhet i forskningen. Kampanjerna innehöll argument som senare har återkommit gång på gång i svensk flyktingfientlig retorik: släpper vi in några flyktingar så kommer vi att drabbas av en okontrollerbar ”invasion”, flyktingar hotar svenska arbetstillfällen och välfärden hotas av kollaps. Liknande flyktingfientliga uppfattningar fanns också inom viktiga svenska myndigheter. Socialstyrelsen beskrev exempelvis den judiska flyktingmigrationen som en ”rasfråga” och förde särskilda register över

judiska flyktingar. Forskningen har också visat att judar utsattes för diskriminering i asylprövningen under åren 1938–44, där det var betydligt svårare för judar att få uppehållstillstånd eller visering än för andra grupper.

En annan migrantgrupp under andra världskriget var flyktingar från Estland, Lettland och Litauen, i den svenska debatten ofta kallade för ”balter”. Även mot denna grupp förekom vissa flyktingfientliga kampanjer strax efter krigets slut. 1945 krävde exempelvis textilarbetarfacket i Norrköping att alla ”balter” skulle utvisas, och i vissa industrier utsattes migranterna för strukturell diskriminering på så sätt att de fick utföra de mest slitsamma och monotona arbetsuppgifterna.

Perioden ca 1910–45 är den mest välutforskade inom fältet. Rapporten konstaterar dock att det på senare år har publicerats studier som behandlar migrationspolitiken även efter 1945, stundtals med olika slutsatser. Vissa forskare har betonat den internationella solidariteten och jämlikhetsmålen i efterkrigstidens migrationspolitik, medan andra har hävdats att denna var mer komplicerad än så. De har då istället betonat att också arbetskraftsmigrationen under 1950- och 1960-talen stundtals betraktas som något problematiskt i sin samtid, även om det i efterhand har varit vanligt att den framställs som något som de flesta såg positivt på. Redan ca 1970 blev arbetskraftsmigrationen dessutom kraftigt begränsad, bland annat med argumentet att utomnordiska invandrare hade svårt att anpassa sig till svensk kultur. Vid samma tid började ”invandrare” att sättas i samband med boendesegregering och sociala problem i den politiska debatten. En del forskare har hävdats att den aggressiva flyktingfientliga propaganda som började spridas i Sverige ca 1980 kom att påverka den politiska debatten i stort: påståenden om att flyktingar hotade den svenska välfärden och inte kunde ”anpassa” sig fanns närvarande också i statliga utredningar under 1980-talet.

Rapporten konstaterar att forskningen samman-

taget har visat att svensk migrationspolitik har en tradition av restriktivitet snarare än generositet och att flyktingar ofta har målats upp som ett hot. Vissa av dessa hotbilder har en lång kontinuitet och visar flera likheter med de hotbilder som svenska politiker målar upp också idag: flyktingmigration sägs leda till en kollaps inom välfärden och även ett begränsat flyktingmottagande påstås kunna orsaka en okontrollerbar våg av migranter. Men forskningen visar också att dessa hotbilder aldrig har varit sanna. Sverige har under de senaste hundra femtio så gott som oavbrutet blivit ett rikare land med mer utbyggd välfärd, och vare sig flyktingmigrationen eller mottagandet av andra migrantgrupper har i den meningen utgjort något faktiskt ”hot”. Ironiskt nog visar forskningen också att politiker och andra samhällsdebattörer tenderar att glömma bort detta. Ett genomgående mönster är nämligen att en grupp som vid en viss tidpunkt utmålas som ett hot tjugo eller trettio år senare beskrivs som ”bra” invandrare.

Svensk rasforskning

Det institut för rasbiologi som riksdagen i partipolitisk enighet inrättade i Uppsala år 1921 har ofta fått stå som symbol för den omfattande svenska forskning som berörde ”ras”-frågor under första halvan av 1900-talet. Men rapporten konstaterar att det var en vetenskaplig verksamhet som hade startat långt dessförinnan, som inte endast bedrevs vid Rasbiologiska institutet och som i vissa avseenden levde kvar, om än i förändrad form, under 1900-talets andra hälft. Rapporten konstaterar att denna rasforskningstradition ännu inte har blivit föremål för ett samlat forskningsprojekt. Mycket forskning har istället fokuserat just på Rasbiologiska institutets första decennium, och det finns stort utrymme för mer forskning om den övriga rasvetenskapen i Sverige.

Rapporten konstaterar också att fältet är i behov av terminologisk precisering av begrepp som

”rasbiologi”, ”rasforskning” och ”rashygien”. I vetenskaplig litteratur såväl som i populärhistoria ges dessa begrepp alltför sällan exakta definitioner och de används på delvis olika sätt av olika författare. Rapporten argumenterar för vikten av att hålla de tre begreppen och precisera deras innebörd. I syfte att inspirera till terminologisk debatt innehåller rapporten också förslag till sådana definitioner. ”Rasbiologi” ges en snäv definition som endast avser forskning som kallat sig själv för rasbiologi medan ”rasforskning” ges en bredare definition och avser all slags forskning som gör rasifierande påståenden om människogrupper (oavsett om ordet ”ras” förekommer eller inte). Termen ”rashygien” definieras på samma sätt som den engelskspråkiga termen ”eugenics”: politik som legitimeras med påståenden om människans biologiska arv och som försöker påverka befolkningens sammansättning. Rapporten argumenterar också för vikten av att kritiskt granska vår egen tids humangenetiska forskning och användandet av DNA-analyser inom exempelvis arkeologin, och att diskutera vilka likheter och skillnader det finns mellan dessa verksamheter och den rasforskning som förekommit tidigare.

Rapporten konstaterar att det finns utrymme för forskningsprojekt som studerar den svenska rasforskningstraditionens framväxt under 1700- och 1800-talen, men också att den forskning som hittills utförts har gett oss kunskap om vissa huvuddrag i denna process. Ansatser till en vetenskaplig indelning av mänskligheten utifrån bland annat hudfärg fanns redan hos Carl von Linné. Den verkliga starten kan dock förläggas till 1800-talets mitt, särskilt genom naturalhistorikern Sven Nilsson och anatomen Anders Retzius verksamhet. Nilsson och Retzius använde kranier för att studera vilka ”folk” som bebott nuvarande Sverige i förhistorisk tid, och Retzius lanserade en metod, den så kallade kranieindexeringen, som kunde användas för att mäta levande människors kranier. Genombrottet för en storskalig användning av kranieindexering

kom 1897–1902, då anatomerna Gustaf Retzius och Carl Magnus Fürst lät utföra mätningar på 44939 värnpliktiga män. Detta och andra forskningsprojekt ansågs bevisa en tes som därefter kom att spridas i exempelvis skolans läroböcker fram till 1950-talet, nämligen att den ”nordiska ras” som påstods leva i Sverige funnits här sedan årtusenden tillbaka, och att denna ”ras” var världsunik ”ren” och fri från ”rasblandning”.

Denna forskning intresserade sig fysiska egenskaper. Vid 1900-talets början blev det vanligare att rasforskare och rasbiologer dessutom gjorde anspråk på att kunna förklara människors psykiska egenskaper och sociala beteende, och att genom rashygien kunna minska förekomsten av kriminella, sjuka och ”sinnesslöa” i befolkningen. Dels hängde detta samman med återupptäckten av den mendelska genetiken ca 1900, delvis med den kraftiga utbyggnad av socialpolitiken som skedde vid samma tid. Rasforskningen kom nu att institutionaliseras i högre grad än tidigare, och drivande i den processen var en grupp av män som i forskningen har beskrivits som ett ”rasbiologiskt nätverk” med psykiatern Herman Lundborg i spetsen. Nätverket såg rasbiologi inte bara som en vetenskaplig disciplin utan i viss mån också som en lära om samhället: samhället påstods vara hotat av en pågående ”degenerering” och sociala klyftor förklarades med ”ras”-argument. Nätverket uppnådde sitt viktigaste mål i och med inrättandet av Rasbiologiska institutet 1921.

Det är i hög grad institutets verksamhet under perioden ca 1921–35 som har stått i forskningens fokus. Därför vet vi också rätt mycket om den. Institutet satte bland annat igång en ny inventering av den svenska befolkningen, och till slut hade ca 100000 svenskar genomgått antropometriska mätningar. Några tyngre vetenskapliga resultat ledde undersökningen aldrig till, och insamlandet av mätdata verkar ha blivit ett mål i sig. En stor del av mätningarna inriktades på svenska samer och befolkningen i Norrbotten, grupper som ansågs

börja bli ”rasblandade” och därför särskilt viktiga att undersöka. I samband med mätningarna togs ofta fotografier på de undersökta, ibland av mycket integritetskränkande natur. Denna fotografiska praktik har också undersökts av flera forskare.

Inte heller dessa mätningar ledde till några egentliga vetenskapliga slutsatser. Vid 1930-talets början utsattes institutet för tung kritik, inte minst från andra rasbiologer. Forskningen har ofta betecknats de rasbiologiska inriktningar som utkristalliserat sig vid denna tid med de engelskspråkiga termerna ”mainline eugenics” (med Lundborg som viktig representant) och ”reform eugenics”. Den senare inriktningen var mer vänsterinriktad, visade skepsis mot tvärsäkra uttalanden om ”ras”-egenskaper och mot tanken att det skulle vara möjligt att snabbt förändra förekomsten av vissa arvsanlag inom befolkningen. Motsättningen kulminerade i och med att den ”reform”-inriktade rasbiologen Gunnar Dahlberg blev chef för institutet 1935. Därefter inriktades institutets verksamhet i större utsträckning på folkhälsofrågor och medicinska, genetiska undersökningar. Men detta är i själva verket en historia som vi vet ganska lite om eftersom de flesta forskare har gjort halt vid 1935. Rapporten konstaterar att det finns ett behov av att undersöka institutets verksamhet också efter detta år, inte minst eftersom institutet aldrig lades ner (vid 1950-talets slut bytte det dock namn till Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet). De få studier som har gjorts visar att det knappast var så enkelt att den äldre rasforskningstraditionen övergavs vid en viss tidpunkt. Särskilt har institutionens undersökningar av svenska romer under 1960-talet blivit uppmärksammade. Dessa involverade både blodgruppsundersökningar och äldre mätmetoder som använts redan under Lundborgs tid som chef. Forskare verksamma vid institutionen har också senare varit involverade i DNA-undersökningar av svenska samer.

Rapporten konstaterar också att det finns ut-

rymme för fler undersökningar av den rasforskning som bedrivits utanför Rasbiologiska institutet under 1900-talet. De anatomiska institutionerna i Uppsala och Lund bedrev rasforskning med hjälp av skelett- och kraniematerial fram till ca 1950, och de mänskliga kvarlevor som användes var i vissa fall införskaffade genom gravplundring i Sápmi och i andra länder. Och fram till 1970 kunde den fysiske antropologen Bertil Lundman undervisa om olika ”människoraser” vid Uppsala universitet – en mångårig vetenskaplig gärning som bara är ett exempel på en nästan outforskad del av den svenska rasforskningens historia.

Rasism och främlingsfientlighet inom partipolitiken

Ytterligare ett fält som har genererat mycket forskning handlar om hur rasistiska, antisemitiska och främlingsfientliga uppfattningar har uttryckts inom den organiserade partipolitiken under 1900-talet. Forskningen är dock ojämnt fördelad: förekomsten av ”ras”-uppfattningar inom liberala och kommunistiska partier har exempelvis knappt undersökts alls.

Att sådana uppfattningar har förekommit inom partier av olika ideologisk färg kan dock konstateras. Inom Centerpartiets föregångare, den svenska bonderörelsens partier, fanns krav på att ”folkstammen” måste skyddas mot ”rasförsämring” i 1920- och 1930-talens partiprogram. I den svenska högerens idédebatt fördes antisemitiska påståenden ibland fram vid samma tid. Antisemitisk retorik förekom också inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen, som dock aldrig ställde krav på diskriminering av judar. Fram till 1930-talet kunde vissa socialdemokratiska politiker stundtals koppla samman judar med kapitalism såväl som kommunism på ett sätt som anknöt till en gammal antisemitisk tradition. Därefter, konstaterar flera forskare, verkar nazismens frammarsch ha tvingat fram tydligare ställningstaganden och antisemitiska uttalanden försvann i princip helt ur rörelsens propaganda.

Mest aggressiva var de rasistiska och antisemitiska budskapen inom den svenska nationalsocialistiska och fascistiska rörelse som växte fram under 1920-talet, och som sedan fram till andra världskrigets slut bedrev en intensiv verksamhet (även om den splittrade rörelsen aldrig samlade många röster i valen). Rapporten kan dock konstatera att det inte råder någon konsensus om hur begreppen "nationalsocialism" och "fascism" ska definieras inom den historiska forskningen. Det faktum att rörelserna var rasistiska och antisemitiska räcker inte för att definiera dem, för rasism och antisemitism förekom som framgått också inom andra partier. Vissa forskare har valt att reservera termerna för partier som själva kallat sig för antingen nationalsocialistiska eller fascistiska. Andra har menat att det som utmärker nationalsocialismen är målsättningen att revolutionärt omgestalta samhället efter mytiska "ras"-idéer och i enlighet med en ledarkult liknande den i Nazityskland. Det revolutionära och ultranationalistiska draget har också betonats i flera definitioner av fascism, en rörelse som dock inte på samma sätt utmärktes av den nationalsocialistiska ledarkulten eller av den extrema antisemitismen. Vissa definitioner betonar idéer, andra betonar fascistiska rörelsernas organisation och praktiska verksamhet. Vissa forskare vill reservera termen för politiska rörelser under mellankrigstiden, andra menar att också vissa rörelser idag kan betecknas som fascistiska. Denna viktiga definitionsdebatt har inte lett till någon allmänt accepterad lösning, och vissa historiska rörelser kan av en del forskare betecknas som nationalsocialistiska och som fascistiska av andra.

De nationalsocialistiska och fascistiska rörelsernas glansdagar i Sverige inföll under 1930-talet. Rörelserna dominerades av Svenska Nationalsocialistiska Partiet samt av Nationalsocialistiska Arbetarepartiet, som dock 1938 bytte namn till Svensk Socialistisk Samling. Det "socialistiska" draget i partiets ideologi har betraktats på skiftande sätt av olika forskare och det råder ingen enighet om hur det ska bedömas.

Efter andra världskrigets slut var rörelserna starkt diskrediterade, men som flera forskare har betonat levde vissa nationalsocialistiska och fascistiska organisationer kvar, främst i form av det uttalat nationalsocialistiska Nordiska Rikspartiet (NRP). Dessa blev en viktig förmedlande länk till de nynazistiska, militanta organisationer som sedan 1980-talet och framåt har gjort sig skyldiga till omfattande våldsdåd mot "invandrare" och politiska motståndare. De blev också en förmedlande länk till den parlamentariska, rasistiska högerextremism som växte fram vid samma tid med flyktingfientligheten som viktigaste fråga, och där Sverigedemokraterna (SD) blev det mest framgångsrika partiet. Rapporten konstaterar att forskningen tydligt har visat att SD, som etablerades 1988, bland sina grundare hade flera personer som tidigare varit medlemmar i nationalsocialistiska organisationer, bland annat NRP. Även under 1990-talet förekom det att SD-aktivister deltog i möten och demonstrationer som organiserades av uttalat nationalsocialistiska organisationer.

Rekommendationer för framtida forskning

Rapporten konstaterar den svenska historiska forskningen om rasism och främlingsfientlighet har rört sig över många fält, men att vissa fält är betydligt mer utforskade än andra. Det är exempelvis först under de senaste åren som afrofofi och islamofobi har börjat uppmärksammas på allvar. Rapporten ger flera rekommendationer om fält där det finns utrymme för ny och fördjupande forskning.

Rapporten konstaterar även att perioden ca 1900–45 är den helt klart mest studerade. I framtiden vore det särskilt värdefullt med undersökningar som inte gör halt vid andra världskrigets slut, utan som också undersöker kontinuiteten mellan vår egen tids rasism och främlingsfientlighet och den som förekommit tidigare.

Rapporten konstaterar också att med tanke på hur

mycket forskning som har producerats om diskriminering, förföljelser och stereotypa uppfattningar om olika folkgrupper i Sveriges förflutna, är det anmärkningsvärt hur lite av denna forskning som analytiskt har använt sig av termen "rasism". När den har använts har den ibland inte definierats alls, och när den har definierats har den företrädesvis definierats mycket snävt och med en idéhistorisk betoning. De forskare som har definierat termen har dessutom sällan gått i vetenskaplig dialog med det omfattande forskningsläge om rasism som finns inom samhällsvetenskaperna både i Sverige och internationellt. Rapporten argumenterar för att den svenska historiska forskningen skulle ha mycket att tjäna på att medverka i en sådan dialog och låta sig inspireras av den teoretiska debatt som förs där idag. Intersektionalitetsanalyser och rasifieringsstudier är bara några av de verktyg som då skulle kunna användas också i historiska studier.